

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ЯК КОМПОНЕНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

*Штома Л. Н.
ст. наук. співробітник
відділу педагогічної естетики і етики
ІППОД НАПН України*

Проблеми комунікації й мовленнєвої культури в педагогічній науці і вищих навчальних закладах, які здійснюють професійну підготовку майбутніх спеціалістів, не нові, проте є чимало нагальних питань, потребують їх розв'язання.

Підвищення рівня мовленнєвої культури на всіх спеціальностях різних вищих навчальних закладів за останні десятиліття набуло особливо важливого значення, оскільки процес комунікації, уміння добре володіти словом стає, з одного боку, показником і складовою професійної компетентності спеціаліста, а з іншого - показником його загальної культури, освіченості і високої моральності.

З цією метою останнім часом у загальноосвітні навчальні заклади введено вивчення таких предметів як „Основи риторики”, а у вищі навчальні заклади - „Риторика”, „Основи культури і техніки мовлення”, „Культура мовлення та виразне читання”, які сприяють подоланню мовленнєвої неграмотності й дають можливість широкому колу майбутніх спеціалістів вправно виконувати професійні завдання, застосовувати різноманітні форми і методи комунікативних технологій.

Проблемами мовленнєвої культури й спілкування займалися відомі видатні вчені Б.Ананьєв, А.Виготський, Р.Жинкін, І.Зимня, А.Леонтьєв, Д.Ельконін та інші. Підвищенню рівня мовленнєвої культури присвячені наукові праці вітчизняних науковців Н.Бабич, С.Карамана, А.Капської, О.Коваль, Л.Мацько, М.Пентилюк та ін. Проте недостатньо дослідженими залишаються специфіка мовленнєвого впливу в процесі навчання і виховання, ефективності методів підвищення мовленнєвої культури особистості та універсальній значимості мовленнєвих умінь у структурі комунікативної компетентності як складової професійної майстерності і педагогічної зокрема.

Педагогічна майстерність залежить від комплексу професійних якостей, які забезпечують здатність особистості вчителя до встановлення взаємного контакту з учнями. Як зазначає професор І.Стахов, неабиякого значення у взаєминах учителя з учнями набуває характер і стиль спілкування -- „у формі спілкування з учнями, в методах і прийомах відбувається виховний вплив на них,... загальний тон і стиль спілкування вчителя з учнями характеризується доброзичливістю його ставлення до них, повагою до гідності особистості учня, вимогливістю, правдивістю ставлення і педагогічно виправданою виразністю процесу спілкування”.

Проблеми етики спілкування завжди цікавили людство. Морально-психологічні особливості людей, що характеризують їх як суб'єктів

спілкування, знаходять своє відображення у висловах древнього китайського мислителя Конфуція і давньогрецьких філософів Сократа, Платона, Арістотеля та інших, а також у висловлюваннях мислителів наступних історичних епох (Спінози, Гоббса, Локка, Вольтера, Руссо, Гольбаха, Гельвеція та інших).

Багато цінного і цікавого про етику й культуру спілкування знаходимо в пам'ятках історії й літератури. Одним із перших описав спілкування на території нинішньої України у V ст. до н.е. Геродот. Уже тоді встановлені певні звичаї ті традиції, які свідчили про повагу до старших, взаємодопомогу, хоробрість, чесність, що виражали загальноприйняті в той час норми моралі.

З часом, коли в Київській Русі відкрилися перші школи, бібліотеки, розвивалося мистецтво, що підтверджують прагнення тодішнього суспільства вплинути на людину, на її думки і почуття, встановити християнські правила, норми поведінки й спілкування.

Найвідомішими па'ятками є твори першого митрополита Київської Русі Іларіона, а також оратора й мислителя Кирила Туровського. Мудрі настанови з етики, поведінки й спілкування висвітлив у "Повчанні" своєму і прийдешнім поколінням Володимир Мономах: "...дотримуватись слова Господнього...при старших мавчати, мудрих слухати, старшим коритися, з рівними собі і молодшими в любові перебувати, без лукавого умислу бесідуючи, а більше вдумуватися, не шаленіти словом, не засуджувати мовою; ...жодної людини не пропустіть, не привітавши її і не подарувавши їй добре слово...".

Найбільший вплив на людину, на її взаємини з іншими, на формування етики та культури спілкування мали центри духовної культури та визначні духовні особи - мислителі. У ХУП ст., коли більш чітко окреслились ознаки української народності (територія, мова, економічна і культурна спільність, психічний склад), з'являються перші центри освіти та культури (школи), в яких викладали арифметику, граматику, астрономії, діалектику, логіку, мистецтво і риторіку.

За останні роки з'явилося чимало наукових праць, де спілкування розглядається з різних позицій . У них по-різному розкривається зміст основних характеристик феномена спілкування й іноді неоднозначно трактуються категорії.

На сучасному етапі спілкування досліджують і вивчають у взаємозв'язку з різними видами діяльності. В наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених найбільш детально описано ділове, зокрема педагогічне, спілкування і доведено, що воно є найефективнішим способом розв'язання важливих проблем і досягнення поставленої мети.

Усе це засвідчує особливий інтерес і особливу потребу у вивченні й використанні великих можливостей риторики.

На сьогодні риторика посідає особливе місце в педагогіці. Поруч з уже традиційними різновидами риторики: політичною, судовою, суспільно-побутовою помітне місце займає останнім часом педагогічна риторика.

Термін риторика з давньогрецької мови означає ораторське мистецтво. У сучасній науці риторика трактується як наука і мистецтво, теорія і практика переконуючої комунікації.

Тлумачний словник подає значення риторики в двох (широкому й вузькому) значеннях: це вид суспільно-політичної і професійної діяльності, мета якої полягає в переконанні масової аудиторії,

ступінь майстерності публічного виступу, майстерність володіння живим словом. Риторика як навчальний предмет характеризується певними специфічними ознаками: системністю, інтегративністю (не є автономною, оскільки ґрунтується на здобутках інших наук), комплексністю (наука і мистецтво), прикладною спрямованістю (потребується в різних сферах діяльності), а також моральною зумовленістю.

У процесі вивчення риторики й оволодіння риторичними вміннями особистість має змогу розвивати такі цінні особистісні якості як:

- культура мислення;
- культура мовлення;
- культура спілкування;
- культура поведінки.

Риторика як наука і мистецтво насамперед оперує такими категоріями як мова і мовлення. Вони набувають дієвості в устах лише тих, хто володіє майстерністю словесної дії. Це вміння є вкрай важливим компонентом професійної педагогічної діяльності й ознакою педагогічної майстерності.

Результати наукових досліджень, досвід роботи і практика доводять, що є нагальна потреба у формуванні не просто педагога, а педагога-ритора, який би на достатньо високому рівні володів технологіями комунікації.

Комунікація - це інформаційний обмін, який відбувається не тільки в словесній формі, а й у мові жестів, міміки, тональності, голосовій модуляції, зовнішньому вигляді й поведінці педагога. Спілкуючись із класом, учитель утримує в колі свого мовленнєвого впливу весь клас і прогнозує сприйняття сказаного кожним учнем зокрема.

Комунікативна компетентність допомагає вчителю відчувати впевненість у собі, вміння спокійно виходити із нестандартних ситуацій спілкування, він знає що зуміє знайти для кожного учня ті слова, які йому потрібні, щоб зацікавити предметом і створити творчий взаємозв'язок.

Педагогічна риторика в сучасних умовах допомагає вчителю не тільки у викладанні самого навчального предмета, але й формуванні в учнів інтересу, що є важливим фактором його вивчення.

А це можливо лише в тому разі, коли педагог майстерно володіє культурою мовлення як одним із найважливіших інструментів професійної педагогічної діяльності.

Культура мовлення нами трактується як володіння різними функціональними стилями мови, підпорядкування мовно-виражальних засобів основній меті в конкретних мовних ситуаціях.

Культура мовлення педагога визначається багатогранністю в силу того, що в неї акумулюється багато суміжних дисциплін.

Мовленнєва культура педагога це не окрема навчальна дисципліна, оскільки вона вбирає дані багатьох наук, які конкретизують й увиразнюють мовну культуру в цілому, що є важливим чинником професійного здійснення педагогічного процесу і успішної реалізації мети і завдань навчання та виховання.

Провідна роль у піднесенні мовленнєвої культури належить зазвичай мовознавцям, письменникам, засобам масової інформації і навчально-виховним закладам.

Основними ознаками культури мовлення є змістовність, правильність, точність, чистота, доречність, багатство і різноманітність, а також виразність. У свою чергу, культура мовлення утверджує певні норми (критерії, нормативні рівні), які сприяють удосконаленню мовлення, шляхом їх дотримання підвищується рівень мовленнєвої культури особистості. Такими нормами (критеріями, нормативними рівнями) є:

- L¹ ОрфоеПІЧНИЙ,
- орфографічний, с: граматичний,
 - лексичний,
 - стилістичний,
 - пунктуаційний,

Зазначені вище нормативні рівні ефективними стають у підвищенні культури мовлення в тому разі, коли особистість фіксує на них увагу, розуміє їх значення і в процесі мовлення здійснює самоконтроль і самоаналіз. Саме нормативні рівні виступають критеріями оцінювання рівня розвитку мовленнєвої культури особистості.

Формування особистості, як відомо, довготривалий і складний процес. Багато науковців сходяться у своїх роздумах на тому, що важливим завданням у наш час є формування мовної особистості. Мовна особистість, як зазначає Л.І.Мацько, - це мовець, який досконало знає рідну мову, свідомо і творчо володіє нею, а також використовує її як органічний засіб самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку своїх інтелектуальних і емоційно-вольових можливостей.

На запитання : Чи формує сьогодні вища школа, і педагогічна зокрема, мовну особистість? - у позитивному плані однозначно відповісти неможливо. Розв'язання цієї проблеми бачиться тільки через цілісну систему навчання і виховання, починаючи з дитячого садочка, школи і вищого навчального закладу.

Шляхів до вдосконалення мовленнєвої культури і формування мовної особистості, як показує практика і результати наукових досліджень, є безліч. Проте всі вони починаються з прояву любові до рідної мови, бажання вивчати її і майстерно володіти нею.

Серед ряду дієвих і оптимальних шляхів удосконалення мовленнєвої культури можна зазначити такі:

1. Вивчати мову і читати тексти вголос із дотриманням ' нормативних вимог.

2. Користуватися словниками, довідниками й посібниками.
3. Вивчати твори художньої літератури напам'ять, збагачуючи словниковий запас і черпаючи багатство з народної творчості.
4. Не говорити швидко, дотримуватися пауз і мелодики мовлення.
5. Вивчати мовлення майстрів слова .
6. Виробляти в собі навички мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу.
7. Намагатися систематично записувати власні думки й цікаві спостереження, робити перекази з однієї мови на іншу з метою уникання помилок (суржику, кальки).
8. Оволодівати різними стилями мовлення (як усного, так і писемного).

Слід зазначити, що риторичні уміння педагога передбачають наявність системи естетично виразних форм впливу на учнів, а не тільки викладу інформації.

Риторичні уміння педагога сприяють можливості регулювати і формувати структуру спілкування, яка обумовлена педагогічними завданнями і навчально виховними ситуаціями. Тому педагогічна риторика - це мовленнєва майстерність учителя, і її сутність не стільки в нормативності і граматичній правильності, скільки в її дієвості, умінні впливати на міркування і дії учнів без нав'язливих вимог. Учитель орієнтується не тільки на необхідність, але й на оптимальність передачі інформації слухачеві. Для нього цей процес збігається з вибором засобів максимального впливу на учнівську аудиторію та передбачуванням і очікуванням її реакції.

Безсумнівно, для того, щоб майстерно говорити й ефективно впливати, потрібно чути і розуміти свого слухача, співбесідника. Будь-яке спілкування передбачає і починається із взаєморозуміння. Тому вчитель повинен говорити так, щоб його слово було відчутно сприйняте учнями, а для цього вчитель повинен бачити, розуміти і відчувати учнів в усіх їх проявах. Активізувати увагу, викликати інтерес до предмета мовлення можна лише тоді, коли знаєш свого слухача, розумієш його інтереси, можливості і потреби. І педагогічна риторика сприяє цьому, адже щоб впливати на аудиторію слухачів, слід розуміти і відчувати її.

Можна досконало знати навчальний предмет і разом з тим можна опинитися перед нерозумінням учнями саме тому, що не враховано основного - особистості того, кому було адресоване мовлення. Якщо це стається, то вчитель прагне особисто віднайти з позиції учнів ефективні форми мовної поведінки, а це означає що він не може обійтися без риторики, як важливої складової педагогічної майстерності.

Список використаної літератури

1. Бабич Н.Д. Основи культури і техніки мовлення /Н.Д. Бабич. – Львів: Підручники і посібники, 1990. -181с.
2. Етика ділового спілкування: курс лекцій / [Т.К. Чмут та ін.].–К.: МАУП, 1999.–275с.

3. Мацько Л.І. Риторика: навч. метод. посіб/ Любов Мацько. – К.:Вища школа, 2003.–349с.

4. Мурашов А.А. Педагогическая риторика: учеб. пособие/ А.А. Мурашов.– М.: Педагогика, 2001.–310с.

5. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика/ М.І. Пентилюк. – К.: Вища шк., 1994.–235с.

// Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф., 12-14 листоп. 2012 р. / Львівський держ. ун-т безпеки життєдіяльності, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.; Львів, 2012. – Вип. 3, ч. 2. – С. 78– 81.